

© 2003 р. П. М. Рабінович

Львівський національний університет імені Івана Франка

НАУКА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА: ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕДМЕТА Й МЕТОДОЛОГІЇ

Вступні зауваження. Однією з сучасних тенденцій розвитку вітчизняного загальнотеоретичного правознавства є, як доводилось відзначати, фундаменталізація його методології [6, с. 4-6; 19, с. 2; 18, с. 20-21; 4, с. 38-39].

Це знаходить вияв, насамперед, у неабиякій інтенсифікації філософсько-правових досліджень в Україні та використанні їх результатів у навчальному процесі [14; 15; 2; 3; 13; 11; 9; 10; 16], у “реставрації” вітчизняної філософсько-правової спадщини [1; 8], й нарешті, у проведенні низки спеціальних науково-організаційних заходів.

Серед останніх відзначимо виділення філософії права в окрему наукову спеціальність, з якої нині можна захищати дисертації як у межах загальнотеоретичної юриспруденції, так і науки філософії. Прикметним у цьому аспекті є проведення Інститутом держави і права імені В.М. Корецького спільно з Інститутом філософії імені Григорія Сковороди НАН України навесні 2003 року “круглого столу” з актуальних проблем філософії права [7, с. 151], а Національною академією внутрішніх справ України (за участю президента Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії Є. Булигіна) – науково-практичної конференції “Філософія права: стан і тенденції розвитку в Україні та світі”, на якій, зокрема, було розширено склад фахової громадської організації “Всеукраїнська асоціація філософії права і соціальної філософії” [12, с. 158-159]. Представники цієї організації згодом взяли участь у роботі XXI конгресу Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії “Право і політика в пошуках балансу”, що відбувався у серпні 2003 р. у м. Лунд (Швеція). Вельми важливим є й започаткування у 2003 році Інститутом держави і права НАН України імені В.М. Корецького, Інститутом філософії імені Григорія Сковороди НАН України та Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича видання міжнародного теоретичного журналу “Проблеми філософії права”.

У зв’язку з усім цим потребують, гадаємо, подальшого обговорення фундаментальні, власне наукознавчі, проблеми філософії права, які й до-

нині залишаються надто дискусійними. Обговоренню основних з них присвячено дану статтю.

Що є предметом філософії права? Відповідь на це питання має постати в результаті аналізу принаймні двох його аспектів: змісту праворозуміння та специфіки предмета філософії.

Щодо першого з них, то усім добре відомо, що інтерпретація поняття права ніколи не була й сьогодні не лишається однозначною. Тому вже з цієї причини предмет філософії права, будучи явищем похідним від праворозуміння, не зможе змістовно витлумачуватися завжди, повсюди й усіма однаково. І якщо саме філософія покладає на себе місію визначати: *що є право* або, інакше кажучи, яке явище відображається зазначеним терміно-поняттям, то скільки існувало й існує різних “філософій”, стільки було й буде неоднозначних праворозумінь. А тоді, отже, проблема змістовної, неформальної уніфікації предмета філософії права може видатись принципово нерозв’язуваною ...

Це проявляється, наприклад, у тому, що філософи та й, зрештою, юристи часто-густо аксіоматизують певний варіант праворозуміння (скажімо, вважають правом одне з таких явищ (а висловлюючись більш точно, – деякі їх різновиди), як-от: свобода, справедливість, мораль, інтереси, певні суспільні відносини, деякі ідеї, внутрішній психічний стан, переживання, індивідуальний досвід людини), а вже потім вдаються до філософського осмислення, освоєння “обраного” праворозуміння. Але ж саме таке постулювання є, зі свого боку, продуктом і виявом певної світоглядно-філософської доктрини, ідеології, установки, яка, вочевидь, сформувалась небезпричинно, не випадково.

Можливість неоднозначного праворозуміння породжується, взагалі кажучи, складноструктурністю, різномірністю, багато якісністю того явища, яке відображають терміно-поняттям права. Але це тільки-но можливість (*гносеологічна передумова*) плюралізації праворозуміння. Дійсністю ж вона стає тоді, коли у процес інтерпретації поняття права включаються – причому, зазвичай, досить опосередковано, неявно, а іноді й неусвідомлювано – певні індивідуальні та групові інте-

реси, які зумовлюють акцентування (аж до спотвореного гіперболізування) того чи іншого аспекта, “зрізу” цього явища. У цьому полягає *соціальна передумова* плюралізації праворозуміння.

Визнання впливу цих двох чинників неоднозначної філософської інтерпретації онтології й сутності права, конкретизація цього впливу у процесі аналізу й оцінки різних філософсько-правових течій – це, по-перше, неодмінна складова демістифікації наукових уявлень про феномен права. А по-друге, це дозволяє раціонально пояснити, обґрунтувати ті або інші типологічні характеристики праворозуміння, “вивести” їх як із специфіки його предмета, так і з особливостей умов життя, потреб та інтересів якоїсь частини певного суспільства або ж усього певного суспільства.

Як би то не було, але обґрунтування невідповідності (а можливо, й навпаки – випадковості) виникнення й поширення тих чи інших поглядів щодо онтології та сутності права завжди залишатиметься актуальним завданням науки.

Ситуація принципово не міняється й тоді, коли замість терміно-поняття “право” використовується термін-поняття “правова реальність”. Скажімо, якщо у літературі обговорюється питання про філософські способи та рівні осмислення правової реальності, то віднесення того чи іншого явища саме до *правового* зазвичай попередньо не доводиться, а просто постулюється. У такий спосіб, так би мовити, віз ставиться поперед коня: те, що має стати результатом, висновком філософсько-правових досліджень, бездоказово береться за їх вихідний, першопочатковий пункт – постулюється начебто на віру.

Менш вразливим видається інший шлях: визначити в онтологічному й соціальному аспектах гранично загально, абстрактно (а отже, значною мірою беззмістовно) той феномен, який кваліфікується як правова реальність. Розкриття ж його сутності залишити тим філософсько-правовим “школам”, кожна з яких вже змістовно досліджує лише один з аспектів цього явища (хоча результати дослідження вона прагне потім гіпертрофовано поширити на все явище у цілому і вважає його сутністю те, що насправді є лише одним із його проявів).

З огляду на викладене, можна вважати, що предметом науки філософії права є найзагальніші (гранично загальні) об’єктивні закономірності виникнення, структури й функціонування того явища, яке відображається терміно-поняттям права. А сама ця наука становить, відповідно, систему знань про такі закономірності.

Зазначене явище неминуче виступає спільним об’єктом дослідження двох самостійних наук: філософії (конкретніше – соціальної філософії) та загальної теорії права. Проте кожна з них “освоює” цю – як мені вже колись доводилося висловлюватись – “спільну територію” під різними кутами зору [5, с. 44-46].

У рамках першої науки, філософія права виявляє такі закономірності “права” (сказати точніше – закономірності того явища, котре відображається терміно-поняттям права), які притаманні усім без винятку явищам природи й суспільства, а цим якраз і забезпечується гранично загальний, тобто суто філософський, рівень знань про “право”. У рамках же загальнотеоретичної юридичної науки філософія права виявляє саме *специфіку прояву* зазначених (“філософських”) закономірностей. Отже, кожна з названих наук досліджує феномен права під кутом зору лише тих об’єктивних законів, які становлять їх відповідні предмети й котрі є невідповідною, несвавільною підставою розрізнення, відмежування цих наук.

Нагадаємо у зв’язку з цим концепцію *державно-правових* (точніше – праводержавних) *закономірностей*, згідно із якою такими закономірностями є об’єктивні, необхідні, суттєві й для певних умов сталі взаємозв’язки державно-правових явищ між собою, а також з іншими соціальними феноменами, які (взаємозв’язки) безпосередньо зумовлюють якісну визначеність цих явищ, що виявляється в їх юридичних властивостях. Інакше кажучи, це такий зв’язок, який *юридично* опосередковує соціальну детермінованість, структуру, функціонування й розвиток та соціальну впливовість, дієвість державно-правових явищ. Саме наявність специфічних державно-правових закономірностей якраз і виступає об’єктивною основою для виділення теоретичної *юриспруденції* (праводержавознавства) у самостійну науку в системі всього суспільствознавства [17, с. 162-163].

Актуальність з’ясування проблеми співвідношення філософії права із загальною теорією права у черговий раз виявилась на згаданому XXI конгресі Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії. Серед тем його робочих груп і спеціальних секцій були такі, як: “Правова теорія і філософія”, “Логічний аналіз юридичної аргументації”. А під егідою цієї Міжнародної асоціації у 2003 році видається цикл праць, об’єднаних назвою: “Компедіум правової філософії та загальної юриспруденції” (до складу цієї серії входять монографії професорів

С. Паттаро (Болонський університет, Італія) – “Реальність, яка має бути, і право”; Х. Ротлеузнера (Вільний університет, Берлін) – “Підвалини права”; Р. Шайнера (Університет Альберти, Канада) – “Правові інститути і джерела права”; О. Печеника (Лундський університет, Швеція) – “Наукова юридична доктрина як знання права й як джерело права”; Дж. Сартора (Болонський університет) – “Правове обґрунтування”. Така ситуація відображає, як на мене, підхід, згідно з яким та галузь знань, яка за нашою традицією зветься “загальна теорія права”, вважається складовою частиною науки філософії права, тобто наче поглинається останньою. Тож це – ще одне свідчення того, що зазначена проблема потребує подальших досліджень.

Методологія філософії права – це система концептуальних підходів, загальнонаукових і спеціальних методів та засобів дослідження її предмета, а також знання про закономірності їх застосування.

Концептуальним підходом можна вважати побудовану на гранично загальних (філософських) категоріях світоглядну аксіоматичну ідею (засаду), яка постулює загальну стратегію дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження. Серед таких підходів можна вирізнити, зокрема, діалектичний, метафізичний, матеріалістичний, ідеалістичний, гностичний, агностичний, антропологічний, потребовий, персоналістичний (людиномірний), комунітарний (колективістський), комунікативний, герменевтичний, синергетичний.

Концептуальний підхід реалізується за допомогою певних методів дослідження – як загальнонаукових, так і власне філософсько-правових (спеціальних).

Спеціальні (філософсько-правові) дослідницькі методи можна розуміти як процедури інтерпретації та застосування гранично загальних (філософських) категорій у процесі дослідження тих явищ, які відображаються терміно-поняттям права (наприклад, метод дослідження переходу кількісних змін відповідного явища в якісні). Такі методи реалізуються за допомогою відповідних способів (приймів) дослідження.

Способи (прийоми) дослідження – це зумовлені певним концептуальним підходом і відповідними пізнавальними методами діяльнісні операції (інтелектуальні й фізичні), спрямовані на встановлення та інтерпретацію тих явищ, що входять до складу предмета філософії права.

Сучасна методологічна ситуація в усьому суспільствознавстві України, та й інших країн ко-

лишнього Союзу РСР, яка характеризується переходом від уніфікованої, єдино дозволеної, “одержавленої” методології до розмаїття методологічних засад, поширюється, так чи інакше, й на вітчизняну філософію права. *Демонізація* або, інакше кажучи, роздержавлення методології, – безперечно, плідний процес, який збагачує, демократизує пошуки істини, вивільняє та стимулює дослідницьку енергію, дозволяє більш повно і всебічно осягнути предмет дослідження – гранично загальні закономірності того явища, яке відображено терміно-поняттям права.

Але методологічний плюралізм не повинен перетворюватись на методологічний анархізм, на методологічну нерозбірливість, сваволлю, “всестивність”.

Плюралістичне використання концептуальних підходів, дослідницьких методів і засобів, аби не призводити до, так би мовити, методологічного анархізму, має відповідати, “підпорядковуватись” принаймні таким трьом гносеологічним постулатам:

– *об’єктивна зумовленість обраних методів дослідження його предметом*. Саме предмет дослідження (тобто певна сторона, грань, властивість об’єкта дослідження) “веде” за собою дослідницький метод, визначає межі його застосовуваності, придатності;

– *необхідність установлення єдиної істини, вірогідність якої можна довести й перевірити за допомогою певного об’єктивного критерію*. (Щоправда, якщо поняття істинності інтерпретувати як відповідність суспільствознавчих положень об’єктивним інтересам (потреbam) лише окремих частин соціально неоднорідного суспільства, тоді доведеться визнавати плюралізм істин: їх буде стільки, скільки існуватиме видів таких “часткових”, групових інтересів. Та чи не буде такий “плюралізм” своєрідним проявом агностицизму й виправданням будь-яких акцій, аби тільки вони відповідали чийсь інтересам? Це питання, вважаю, вимагає подальших дискусій...);

– *неодмінним показником прийнятності, евристичності певного концептуального підходу та дослідницького методу є їх спроможність наближувати, призводити до розкриття соціальної сутності явища, що вивчається* (а не до приховування, затушовування її). Гадаю, що такою сутністю є здатність явища задовольняти потреби й інтереси певної частини соціально неоднорідного суспільства (а у деяких випадках – й усіх його членів).

Наведені положення видаються наукозвучними аксіомами: вони ствержені реальною дослідницькою практикою багатьох поколінь учених.

Проте в сучасних процесах плюралізації концептуальних підходів і дослідницьких методів (у тому числі філософсько-правових) зазначені аксіоми подекуди ігноруються, внаслідок чого саме і виникають ситуації методологічного безладдя, еkleктизму, “хаосу”. Ці, можна сказати, *методологічні аномалії* найчастіше мають місце внаслідок:

– використання певних загальнонаукових та інших методів дослідження *поза межами їх застосовуваності*, тобто абсолютизації, гіперболізації їх евристичних можливостей (зокрема, через ігнорування закономірної залежності між предметом і методом дослідження; так виникає загроза перемонополізації методології);

– “*оприроднювання*” *закономірностей соціальних явищ* (зокрема, космологізації, фізікалізації, біологізації дослідницьких засад щодо права і держави), тобто “механічного” виведення правоводержавних закономірностей безпосередньо з положень природничих наук;

– *надмірної*, тобто соціально-беззмістовної, “вихолощувальної”, *абстрактизації понять про досліджуванні соціальні явища* (шляхом використання загальнолюдських термінів без конкретно-історичної сутнісної інтерпретації смислу понять, що такими термінами позначаються). Але чи мають ці поняття (скажімо, поняття прав людини) дійсно загальна, а не частковолюдське значення, виявляється лише тоді, коли вони “заземлюються”, тобто застосовуються в конкретних умовах місця й часу, якими, власне, й визначається соціально-змістове розуміння, смислове “наповнення” відповідних термінів. А воно ж, як свідчить соціальна практика, нерідко буває досить неоднозначним, неодноманітним;

– *факторної “зрівнялівки”*, тобто прокламування рівнозначності, однаковості впливу на досліджуване явище численних різноманітних обставин, від яких воно так чи інакше залежить. У такий спосіб затушовуються відмінності між необхідними й випадковими зв’язками явищ, створюється ґрунт для заперечення й дискредитації поняття об’єктивного закону або ж підміни його більш широким (проте менш змістовним) поняттям “залежність”;

– *методологічної “зрівнялівки”*, тобто проголошення абсолютної рівноцінності усіх методів дослідження, заперечення будь-якої їх субординованості (у той час як така субординованість об’єктивно зумовлюється різноякісністю, багатогранністю досліджуваних явищ);

– *термінологічної мімікрії*, тобто словесного “перевдягання”, як-то кажуть, зміни “вивісок”, дослідницьких підходів і методів. Йдеться про

ситуації, коли внаслідок своєїрідної термінологічної алергії колишні назви (які справді дискредитовані помилковою практикою використання понять, що позначаються ними) замінюються на інші, котрі хоча й звучать надто “модерно”, проте реально застосовуються, інтерпретуються у тому ж значенні, зречення від якого було задекларовано зовні.

Викладене свідчить про підставність вимоги дотримання *наукознавчої, методологічної дисципліни* (безперечно, не формально уніфікованої, не “одержавленої”). Звільнення методології від адміністративно-командної ідеологічної запрограмованості не означає її свободу від фактологічної, логічної, й, врешті решт, істиннісної “дисципліни”, свободу від необхідності вдаватися до такого визначального критерію підставності методології, як реальні наслідки впровадження її результатів у суспільну практику. Саме ця практика й “вирішує”, якою ж бути методологією.

Ця ж практика, до речі, найпереконливіше довела й доводить, що *ніколи не існувало, не існує й не існуватиме методології соціального пізнання, абсолютно нейтральної у соціально змістовному аспекті, тобто методології, так би мовити, соціально дистильованої, “очищеної” від залежності, від впливу з його загального світогляду, переконань і установок дослідника*. А такий світогляд є, зазвичай, конкретним продуктом певних соціальних і природних умов, певних обставин життя його носія або тієї частини суспільства, інтересам якої об’єктивно відповідають, “служують” результати дослідження.

Список літератури

1. Антологія української юридичної думки. У 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемчушенко (голова редколегії) та ін. – Том I.
2. Бачинин В.А. Філософія права. Конспект лекцій. – Харків, 2002;
3. Бачинин В.А., Панов М.І. Філософія права: Підручник. – Київ, 2002;
4. Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 1.
5. Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 1.
6. Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 4.
7. Гудима Д.А., Дудаш Т.І. Актуальні проблеми філософії права // Право України. – 2003. – № 5.
8. Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права / Упорядники: В.Д. Бабкін, І.Б. Усенко, Н.М. Пархоменко. – Київ, 2002.

9. Козловський А.А. Філософія права. Навчально-методичний посібник. – Чернівці, 2003;
10. Кузнецов В.І. Філософія права та сучасність: (Навч. посібник). – Київ, 2003;
11. Патей-Братасюк М.Г. Філософія права: Навч. посібник. Частина перша. – Тернопіль, 2002;
12. Семенова Н. Розвиток філософсько-правової думки в Україні: запозичення кращої світової спадщини // Право України. – 2003. – № 9.
13. Філософія права. Хрестоматія. Учебн. пособие. Под ред. Н.И. Панова. – Киев, 2002;
14. Філософія права: Навч. Посібник / За ред. В.М. Костицького і Б.Ф. Чміля. – Київ, 2000;
15. Філософія права: Навч. Посібник / За ред. О.Г. Даніль'яна. – Київ, 2002;
16. Філософія права: Словник. – Київ, 2003.
17. Юридична енциклопедія. Т. 2. – Київ, 1999.
18. Юридична Україна. – 2003. – № 1.
19. Юридичний вісник України. – 2002 – № 45.

П. М. Рабинович

НАУКА ФИЛОСОФИИ ПРАВА: К ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕДМЕТА И МЕТОДОЛОГИИ

Предметом науки философии права являются наиболее (предельно) общие объективные закономерности возникновения, структуры, функционирования и развития того явления, которое определяются термином-понятием права. Методология философии права – это система концептуальных подходов, общенаучных и специальных методов и способов исследования ее предмета, а также знание о закономерностях их применения.

P. M. Rabinovych

THE SCIENCE OF PHILOSOPHY OF LAW: SUBJECT-MATTER AND METHODOLOGY CHARACTERISTICS

The subject of study of a science of philosophy of law is viewed as most objective legitimacies of origination, structure, functioning and development of the phenomenon, which is defined as the term-and-concept 'law'. The methodology of philosophy of law is a system of conceptual approaches, general scientific and special methods and instruments of investigation into its subject, as well as knowledge on legitimacies of their application.